

HET KATHOLIEKE SCHIPPERSWERK IN GENT (eind 19de eeuw-1978)

Deel 1. Moeizame start aan de Posteernestraat en Oude-Houtlei

Marc Hanson

Het na verwaarlozing en brandschade gerestaureerde dubbelgebouw aan Dok-Noord van rond 1900, bouwkundig erfgoed sinds 2009, is een stille getuige van het katholieke schipperswerk. Beide gebouwen (nummers 15 en 17) zijn ondertussen binnenin verbouwd tot privéwoningen. In vier afleveringen presenteert *Ghendtsche Tydinghen* de geschiedenis van dit ‘Werk’, waarover weinig gepubliceerd werd en dan nog verre van foutloos. Dit eerste deeltje schetst eerst de toestand van de binnenschippers in het waterwegenknooppunt Gent en vervolgt met de eerste jaren van het ‘werk’ onder de leiding van jezuieten bij hun eerste klooster aan de Posteernestraat en in het oude begijnhofje Poortakker aan de Oude Houtlei.

Inleiding

Wie even internet, zal snel iets te weten komen over de bouwgeschiedenis van dit Schippershuis annex kapel aan Dok-Noord (afb. 1), maar over het ontstaan en de evolutie van het Werk voor de Binnenschippers zal hij/zij op zijn honger blijven. In de Gentse historische literatuur en in vulgariserende publicaties wordt er slechts terloops iets over vermeld en vaak ook niet correct. Zo bijvoorbeeld dat de paters kapucijnen met dit werk begonnen. Daarom werd het tijd om in *Ghendtsche Tydinghen* de juiste toedracht uit de doeken te doen met het werk en de inzet van religieuzen en leken ten bate van een lange tijd marginaal gebleven groep in de (Gentse) samenleving.

Drukke binnenvaart in het Gentse (19de eeuw-1914)

Ook in de 19de en 20ste eeuw deed Gent er alles aan om zijn gunstige ligging op het kruispunt van twee belangrijke rivieren verder uit te bouwen en te verzilveren. Een eerste hoogtepunt was ongetwijfeld de aanleg van het kanaal Gent – Terneuzen, waardoor de verbinding met de zee sterk werd verbeterd.

Tussen 1841, het hernemen van de scheepvaart op dit kanaal, en 1914, werd de Arteveldestad inderdaad een belangrijke havenstad met toegang tot de zee via de zeesluizen van Terneuzen, de bouw van verscheidene dokken, de lange kaaimuur tussen Muide en Meulestede en een enorme groei van de tonnenmaat aan goederen. Het belang van de haven werd versterkt door een uitgebreid stedelijk en Belgisch spoorwegennet met wissel- en rangeermogelijkheden in Gent-Zeehaven en Merelbeke en een groot onderhoudsatelier in Gent-brugge.

Een belangrijk verschil met nu was dat ook de waterlopen binnen de stad belangrijke verkeersaders vormden. Zo vervoerden bijvoorbeeld binnenschepen de katoenballen naar de verschillende textielfabrieken. De Gentenaars zagen dagelijks honderden schepen op de Gentse binnenwateren en langs de kaaien. Muide, Heirnis en Bassijnwijk waren de belangrijkste plaatsen waar binnenschippers aanlegden, met de Muide veruit op kop. Ook aan de Zwaai-kom bij de Sint-Jorisbrug, vlakbij de belangrijke sluis op de Leie ter hoogte van het Baudelopark, was er een intense activiteit op het water. Om onder de brug door te varen, waren sleepboten die grote aken trokken, verplicht hun schoorsteen neer te laten. Geregeld hoorde men de scheepstoeters, die botsingen moesten voorkomen of die brugwachters verwittigden dat ze de brug moesten opendraaien, waarna de weggebruikers geduldig moesten wachten ... en de schoolkinderen altijd een excuus hadden voor hun te laat komen.

Schippers: een aparte groep binnen wijk en parochie

De (Gentse) binnenschippers hadden drukke vaarroutes van en naar Zeeuws-Vlaanderen, Doornik, Noord-Frankrijk, de Kempen, de Moervaart, de Rijn enz. De belangrijkste vervoerde goederen waren steenkolen, zand, grind, ijzer(schroot), hout, spoorstaven, aardappelen, granen, bieten, vlas en stro. Al die bulkgoederen vervoerden de schippers vóór de Eerste Wereldoorlog en ook nog een tijd daarna, eerst in houten, later in ijzeren schepen zonder tuig, dus in drijvende bakken zonder eigen krachtbron. Het meest voorkomende type bij ons was de sleepspits, voor het eerst gebouwd rond 1875 met een draagvermogen van ongeveer driehonderd ton. Met de afmetingen ervan, ca. 38 meter lang en ca. vijf meter breed, waren de meeste waterwegen in België en zijn buurlanden voor dit type toegankelijk. Vandaar ook het langdurig succes van dit schip. De bouw was mogelijk in België zelf (Baasrode, Temse, Hoboken, Rupelmonde, ...) of in een buurland. De vader van de Gentse schipper Jean Clairbout, bijvoorbeeld, liet kort voor de Eerste Wereldoorlog zo'n ijzeren schip bouwen voor 22.500 fr.

Gent — Schipperswerk - Dock, 15
Het uitgaan na de Mis der Schippers.
Gand — Oeuvre des Bateliers - Dock, 15
Het uitgaan na de Mis der Schippers.

Afb. 1. Het neogotische Schippershuis met fraai gemetselde voorgevel in gele baksteen uit 1898; links het gedeelte uit 1903-1904 in roodbruine baksteen met op de eerste verdieping de schipperskapel. Onder meer de twee ingangen wijzen er op dat het geheel uit twee afzonderlijke gebouwen bestaat. De aanwezigen op de foto maken een praatje na de mis. Vanaf 1906 werden er in de kapel op zondag twee missen gelezen (verzameling Philippe Bockstael).

Afb. 2. Arme scheepstrekkers trokken binnenschepen voort op de jaagpaden langs rivieren en kanalen. Ieder groepje had zijn eigen deel van het af te leggen traject. Er werden ook eigen of gehuurde paarden ingezet om te trekken. Soms verbleven de eigen paarden 's nachts aan boord van het schip, waardoor er laadruimte verloren ging. Heel arme schippers trokken zelf hun schip omdat ze andere mogelijkheden niet konden betalen of om geld te kunnen sparen. Niet gedateerde foto, overgenomen uit: Weber D. (2013), *Leven en werken in de Belgische transportindustrie 1913-2013*, Gent, AMSAB, p. 33.

Het was keihard werken met die schepen. Vanop de jaagpaden langs rivieren en kanalen werden ze voortgetrokken door trekpaarden, scheepstrekkers of door het schippersgezin zelf (afb. 2 en 3). Schipper De Muynck (° Doornzele, 1864) huurde na zijn huwelijk in 1886 een klein schip van zeventig ton, dat hij zelf samen met zijn vrouw voorttrok om te kunnen sparen. Dankzij dat spaargeld en een privélening kocht hij een schip van 150 ton en kort daarna een ijzeren schip van 200 ton, waarmee hij beurdiensten voer tussen Antwerpen en Diksmuide. Dikwijls moesten de schippers de vracht ook zelf laden en lossen, vaak met een kruiwagen via een loopplank naar de oever. Schippers waren tenslotte eng behuïsd en hadden vaak een half dozijn kinderen en meer. Dat zorgde wel eens voor spanningen aan boord. De kinderen werden zo snel mogelijk ingezet om allerlei karweien te helpen opknappen. Op die manier leerden ze ook het vak.

Gesloten sociale groep

De (Gentse) schippers leidden dus een geheel eigen leven, meer op het water dan aan land, en hadden bijgevolg een eigen mentaliteit, sterk verschillend van die van de landrotten. Ze bleven zo lang mogelijk varen en wanneer dat niet meer ging, verkochten ze hun schip of lieten het over aan hun zoon, en vestigden zich aan de wal, het merendeel aan of in de omgeving van de (Voor)muide.

Afb. 3. Elk schip dat ingezet werd bij de hier getoonde blokkade van een Noord-Frans kanaal, was voorzien van een mast: geen zeil-, maar een 'trekmast' bij de motorloze binnenschepen. Het schepen trekken vanop de oevers gebeurde met een 'lijn' hoog aan die mast vastgelegd. Uit: Lekens, L., Lagrou, J. (2003). *Archiefbeelden. Binnenschippers*, Tempus, Stroud, U.K.

Daar genoten ze van hun levensavond in een huurhuis(je) of in een eigen huis. De schippers vormden ook daar een gesloten, maar zeer hechte sociale groep. Ze leefden vooral op zichzelf. Schippersfamilies trouwden ook vaak onder elkaar en het vak werd dikwijls van vader op zoon doorgegeven. Omdat ze toen relatief korte afstanden aflegden, kwamen ze regelmatig voor korte tijd weer 'thuis'. Ze kwamen dan samen in een van de vele schipperscafés in de buurt (afb. 4). Verscheidene bekende cafés lagen toen aan of in de buurt van het Nijverheidsplein (nu: Neuseplein): de *Atlantic*, *In het Sas*, *In het beurtschip*, *Schippershuis*, en natuurlijk de *Fluvial*, al meer dan een eeuw oud,

waarvan 75 jaar gerund door dezelfde familie. In die cafés bespraken ze tussen pot en pint ook hun zakelijke belangen. Voor de vele cafés en de kleinhandel waren de (gepensioneerde) schippers belangrijk omdat ze zich bevoorraden in de talrijke winkels in de wijk. Er bestond zelfs een soort *shipstore*, waar de schippers van alles konden kopen, van boordknoopjes tot ankers.

Afb. 4. Pintje drinken - kaartje leggen in café 't Sas aan de Sassekaai (1911).
Overgenomen uit Lekens L. en Lagrou J. (2004).

Lauwe katholieken

Veel schippers waren afkomstig van het katholieke platteland rondom Gent, maar door hun manier van leven waren het geen voorbeeldige kerkgangers. Ook met de andere kerkelijke plichten namen ze het niet altijd zo nauw. Toen een pater jezuïet in 1898 hoorde dat een schipper al dertig jaar niet meer had gebiecht, ging hij de man onmiddellijk opzoeken, maar met weinig resultaat. Niet verwonderlijk als men weet dat na 1850 nog slechts een minderheid van de Gentenaars regelmatig de zondagsmis bijwoonde en niet eens de helft zijn paasplicht (jaarlijkse biecht en communie) vervulde.

Kerkgangers onder de Gentse schippers gingen naar Sint-Macharius, Sint-Antonius op Meulestede en vooral naar de Sint-Salvator of Heilig Kerstkerk, 't *Seleskest* in de volksmond. Kapitaalkrachtige katholieke industriëlen verrijkten die kerk met een aanzienlijk aantal (neogotische) kunstwerken. Het groot grondgebied van de parochie kwam vooral tot ontwikkeling na het gra-

ven van het kanaal Gent – Terneuzen en de daarop volgende uitbreiding van de haven. Hierdoor ontstonden in de drassige wijk op korte tijd talloze fabrieken met een bevolkingsexplosie als gevolg. Ook het aantal binnenschippers in de Heilig Kerstwijk nam aanzienlijk toe, maar deze wat marginale en kwetsbare groep – de meesten waren analfabeten – kreeg toen geen (bijzondere) aandacht van de (hogere) clerus van het bisdom Gent.

Afb. 5. Geschilderd portret van de Gentse bisschop Antoine Stillemans (Sint-Niklaas 1832 - Gent 1916), die het Schipperswerk in Gent steunde. De bisschop is afgebeeld met het borstkruis, één van de symbolen van de bisschoppelijke macht. In zijn rechterhand: een exemplaar van *Rerum Novarum*, de sociale encycliciek van paus Leo XIII, die hem sterk heeft geïnspireerd. Overgenomen uit: Michel Cloet (dir.) (1992), *Het bisdom Gent (1559-1991)*.

Vier eeuwen geschiedenis, p. 484.

Afb. 6. Eerst was *Het Volk* een weekblad, maar al vanaf 1891 werd het een dagblad. Het was één van de pijlers van de katholieke zuil en de krant moest in Gent de *Vooruit* counteren.

Verandering gestimuleerd door bisschop Stillemans

Onder Antoine Stillemans, bisschop van 1889 tot 1916 (afb. 5), afkomstig uit een eenvoudig en kinderrijk arbeidersgezin, kwam hierin verandering. Dat had te maken met het grote succes van de krachtige antiklerikale socialistische beweging in Gent en met het uitvaardigen door paus Leo XIII in 1891 van de encycliek *Rerum Novarum*, de sociale bijbel van de katholieken. In de tweede helft van de negentiende eeuw geraakten steeds meer Gentse arbeiders, ook sommige schippers, in de ban van de rode beweging, die oog had voor hun (im)materiële noden.

Het steeds meer rood kleurende Gent met zijn minstens 140.000 inwoners, dat ook nog eens politiek gedomineerd werd door liberaalgezinde industriëlen en handelaars, werd een groot zorgenkind voor het bisdom en zijn bisschop. Die liet zich sterk leiden door de vernieuwende encycliek, waarin de paus het marxistisch geïnspireerde socialisme veroordeelde en pleitte voor solidariteit met de zwakkeren en kwetsbaren in de maatschappij. Met de encycliek als richtsnoer spoorde de bisschop de arbeiders aan zich te verenigen in werkliedenbonden en syndicaten, door henzelf bestuurd met het doel hun rechtmatige (loon)eisen en belangen te verdedigen. Tijdens het episcopaat van Stillemans werd een sterke katholieke zuil uitgebouwd met een stevige educatieve en caritatieve sector en een eigen volksdagblad, *Het Volk*, opgericht om de *Vooruit* te counteren (afb. 6). Het Gentse voorbeeld met de antisocialistische werkliedenbonden van Arthur Verhaegen (1847-1917) werd hierbij toonaangevend voor de ontwikkeling in heel België. Helemaal in de lijn van zijn sociaal engagement steunde Stillemans de inzet van de clerus voor de duizenden seizoenarbeiders die elk jaar naar Frankrijk trokken, maar de schippers bleven in de kou staan.

Gentse jezuiten nemen het heft in handen (1893-1898)

De verandering werd vooral getrokken door de Gentse (Oostakkerse) jezuiten. In Oostakker hadden de paters sinds 1877 een fraai neogotisch klooster, aangebouwd tegen de zuidoostelijke hoek van de bekende basiliek Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes. In 1893 vroegen enkele toegewijde ijveraarsters van de Gentse conferentie van Sint-Vincentius a Paulo (in Gent sinds 1845) aan pater Alfons Heynssens, overste van de Oostakkerse residentie, om een werk voor schippers te organiseren. In Gent en Oostakker gaven die juffrouwen en dames al sinds de jaren 1870 vooral godsdienstonderricht aan schipperskinderen. Zo'n werk zou meer structuur geven aan hun religieus geïnspireerde liefdadige inzet.

De overste reageerde positief op hun voorstel en vond pater Cyriel De Beck (Zottegem, 1839 - Gent, 1915), een praktisch ingestelde en sociaal bewogen intellectueel en publicist, bereid om zijn schouders te zetten onder het nieuwe initiatief. Aan de schippers die Gent als thuisbasis hadden of die Gent vaak aandeden, werd voorgesteld om iedere laatste zondag van de maand in de Gentse residentie bijeen te komen voor een religieuze dienst en een godsdienstige onderrichting, waarna ook hun tijdelijke belangen konden besproken en, voor zover mogelijk, behartigd worden. Aangezien schippers nooit langer dan nodig aan de wal bleven, was dat voorstel niet eenvoudig te realiseren. Daarom zou de schippersaalmoezenier ook zelf naar de schepen gaan om er gezinnen te ontmoeten. De ijveraarsters van de Sint-Vincentiuskringen, Vincentianen, zouden hierbij helpen.

Dat jezuiten het voortouw namen is niet zo verwonderlijk. De (devotie)werken voor de lagere volksklassen werden toen meestal overgelaten aan de reguliere geestelijken (kloosterlingen), die daar meestal beter op waren voorbereid dan de seculiere clerus (pastoors en onderpastoors, afhankelijk van het bisdom). Bovendien was de jezuitenorde tijdens het episcopaat van J. Delebecque zeer invloedrijk geworden in Gent. Via hun kloosters in belangrijke steden in België en in omringende landen als Frankrijk en Duitsland, hadden zij ook internationale contacten in het scheepvaart- en schippersmilieu. Voor een bij uitstek grensoverschrijdende vervoerstak was dit een belangrijk voordeel. Ze konden leren van schippersinitiatieven elders in het land en over de grenzen en ermee samenwerken.

Ten slotte kregen sociaal bewogen jezuiten, die binnen hun residentie een vrij grote zelfstandigheid genoten, veel gemakkelijker dan seculieren van hun overste(n) toelating om zich in te laten met pastorale nichesectoren als schip-

pers, foorkramers, circusartiesten of enigszins aparte sectoren als postbodes, telegrafisten en machinisten. Die hadden het vaak minder breed en hadden specifieke noden. Het betreden van onbegane paden in de pastoraal werd daarentegen door de diocesane overheid (bisdombestuur) meestal niet gewaardeerd en zelfs tegengewerkt.

Afb. 7. De vroegere jezuïetenkapel in de Posternestraat. Zeldzaam, maar erg verwaarloosd exemplaar van neoclassicistische kerkenbouw uit de jaren 1840. Foto uit De Winter, R. en Erauw, K. (2017). *De Papegaaiwijk in Gent. Spiegel van 800 jaar religieus leven*. De Papegay vzw.

Bij de Oude Houtlei

Nog vóór 1898, toen het Schippershuis aan ‘den Dok’ (nu Dok-Noord) zou gebouwd worden, waren de jezuïeten in Gent actief onder de varende bevolking. We noemden al de maandelijkse bijeenkomst voor schippersfamilies, een activiteit die na één jaar 74 schippersgezinnen had mogen inschrijven. Hun vestiging in het Gentse centrum, met klooster en kapel (afb. 7), was gelegen in de Bestormstraat (nu Posteernestraat), niet zover van de nog steeds drukke Gentse binnenhaven aan de Koren- en Graslei (afb. 8).

Afb. 8. Tot aan Wereldoorlog I vormden de Gras- en Korenlei, niet zo ver van de Houtlei en de Posteernestraat, nog een drukke binnenhaven. Fotoverzameling Stedelijke Commissie voor Stadsgezichten en Monumenten in ‘De Zwarte Doos’.

Daar organiseerde de jezuïetenpater De Beck elke laatste zondagnamiddag van de maand een sterk godsdienstig getinte bijeenkomst voor de schippers die van Gent waren of er op doorvaart. Het genootschap kreeg de naam *Sint Pieters Schipken*: de visser-apostel Petrus was de patroon van de schippers;

Maria, ‘sterre der zee’, hun patrones. Vanaf augustus 1893 gingen de vergaderingen door in de congregatiekapel met aangebouwde vestibule. Daar konden de schippers voor en na de godsdienstige oefeningen een praatje slaan en een aangeboden sigaar roken. Er werd gebeden en gezongen aan de hand van een Schippersboekje samengesteld door schippersaalmoezenier De Beck. IJveraarsters regelden allerlei praktische zaken. Ze waren al eerder gestart met het geven van godsdienstles aan schipperskinderen in de dichtbij gelegen gebouwen van het verlaten oude begijnhofje Poortakker aan de Oude Houtlei. In juni 1894 begon de aalmoezenier met bezoeken van schippers aan boord van hun schip. De meesten wensten een eigen lokaal dicht bij de kaai en de aanlegplaatsen die merendeels verhuisd waren naar het Handelsdok aan de oostelijke stadsrand bij de Dampoort.

Uitkijkend naar een nieuwe locatie

Zo was de kiem van het Schipperswerk gelegd. Maar de gekozen locatie was niet meer geschikt: ver van de steeds drukker wordende Gentse zeehaven aan het Handelsdok, later ook in het Houtdok en tenslotte in de Voorhaven. Daarom moest gezocht worden naar een nieuwe locatie, liefst aan de Muide in het hartje van wat het Gentse schipperskwartier geworden was. Dit verhaal komt aan bod in Deel 2, te verschijnen in een volgend GT nummer.

Bronnen en literatuur

Sinds enkele jaren is het Belgische jezuïetenarchief, van groot belang voor het eerste en tweede deel van dit verhaal, na de overdracht in 2011 aan KADOC in Leuven, beter toegankelijk. Dat wetenschappelijke documentatiecentrum heeft gezorgd voor een vakkundige inventaris, die ook via internet kan worden bekeken. Voor effectieve raadpleging van het archief heeft men de toelating nodig van de bewaargever. Ook het archief van de Belgische kapucijnen, die het Schipperswerk later overnamen, wordt door KADOC beheerd. Over de bijdrage van bisschop Stillemans en zijn medewerkers vindt men korte informatie in de Acta episcopatus voor de betreffende jaren. Het documentatiecentrum DSMG in Sint-Amandsberg bevat interessant aanvullend materiaal over de schipperswijk, zijn bewoners en hun activiteiten.

Gedetailleerde gegevens over de geraadpleegde bronnen en literatuur volgen aan het einde van de artikelenreeks, die vier deeltjes zal omvatten.